

importanti per osservazioni significative su correzioni, abrasioni o altre notizie concernenti il testo sono state generosamente applicate allo studio di ogni manoscritto. Ciascun codice pure è introdotto da una esauriente descrizione di tutte le sue caratteristiche e là dove possibile anche datazione, sua collocazione, suo *Incipit*. Per es., il codice *Vallicellanus Codex C. 13* è detto “scritto elegantemente nel XII secolo” (p. 117). Dopo averne fornito le dimensioni, si informa che “contiene 403 fogli disposti in due colonne” (p. 117). Ciascuna di queste ha 37 righe e ogni riga circa 22 lettere. Esso “è un antifonario e lezionario, con note musicali, per le letture lette durante l’ufficiatura ecclesiastica che comincia con l’Avvento e termina (mutilata) in Sabato Santo” (p. 117). Il manoscritto apparteneva all’Abbazia di Sant’Euticio di Norcia, dove probabilmente venne redatto. Inizia a foglio 191 con parole in rosso e presenta pochissime correzioni (p. 117).

Il volume è corredato di ampia bibliografia e indici e lo si raccomanda non solo ai cultori della vita e della di San Paolo il Primo Eremita o delle opere di San Girolamo, ma anche a docenti e studenti impegnati nell’insegnare o nell’acquisire in materia paleografica una seria e scientifica metodologia di cui i lavori del Prof. Degórski costituiscono un’eccellente esemplarità.

Luciana Maria Mirri – Università di Bologna

JULIAN OF TOLEDO, *Prognosticum futuri saeculi* – Foreknowledge of the world to come, translated and introduced by Tommaso Stancati OP, Foreword by cardinal Antonio Cañizares Llovera, Ancient Christian Writers 63, New York – Mahwah NJ 2010, The Newman Press, s. 608.

Recenzowana książka jest angielskim przekładem *Prognosticum futuri saeculi* arcybiskupa Juliana z Toledo († 690), poprzedzonym obszernym wstępem i komentarzem tłumacza Tommasa Stancatego OP – profesora zwyczajnego na Pontificia Università San Tommaso d’Aquino (a Roma) oraz w Wyższym Instytucie Nauk Religioznawczych (ISSR) „Mater Ecclesiae” tejże uczelni. Tłumaczenie jest 63. tomem patrystycznej serii wydawniczej „Ancient Christian Writers. The Works of the Fathers in Translation”, kierowanej przez znanych specjalistów patrologii, teologii i filologii klasycznej: Boniface Ramsey (redaktor naczelny) – John Dillon – Jeremy Driscoll – Thomas Macy Finn – Thomas L. Knoebel – Joseph Lienhard – John A. McGuckin.

Książka rozpoczyna się od „Wprowadzenia” kard. Antonia Cañizaresa Llovera, arcybiskupa Toledo i prymasa Hiszpanii (s. IX-X: oryginalny tekst hiszpański, s. VII-VIII: przekład angielski tegoż tekstu) i od „Przedmowy” tłumacza o. prof. Tommasa Stancatego OP. (s. XI-XV).

Potem następuje pierwsza część książki: obszerny „Wstęp”, studium historyczno-kulturowe, napisane oczywiście przez prof. Stancatego (s. 1-362) i podzielone na rozdziały. Pierwszy z nich (s. 3-32) dotyczy kontekstu historycznego, politycznego i religijnego wizygockiej Hiszpanii, w której Julian z Toledo

urodził się i działał. Rozdział przedstawia ponadto początki i rozwój panowania Wizygotów w Hiszpanii (s. 3-5), ich nawrócenie na katolicyzm (s. 5-6), asymilację kultury iberyjsko-rzymskiej (s. 6-7), rozkwit Hiszpanii za Wizygotów (s. 7-10), Kościół katolicki w Hiszpanii jako interlokutor i składnik cesarstwa Wizygotów (s. 11-12), rolę hierarchii katolickiej w rozwoju cesarstwa (s. 12-13), schyłek cesarstwa hiszpańsko-wizygockiego (s. 13-14), antyjudajizm hiszpańsko-wizygocki (s. 14-16), polemikę doktrynalną Juliana dotyczącą judaizmu (s. 17-18), Królestwo Toledo: cesarskie miasto Wizygotów (s. 19-21), społeczeństwo i ekonomię cesarstwa hiszpańsko-wizygockiego w VII wieku (s. 22-24), Kościół hiszpański przed i po inwazji barbarzyńców (s. 24-27), liturgię hiszpańską: hiszpańsko-rzymską i hiszpańsko-wizygocką czyli „mozarabską” (s. 27-32).

Drugi rozdział wstępu (s. 33-164) przedstawia szczegółowo życie (s. 33-109) i dzieła Juliana z Toledo (s. 109-164), biorąc także pod uwagę jego dzieła zaginione (s. 161-164) oraz te, które są jemu niesłusznie przypisywane (s. 164). Trzeci rozdział natomiast zajmuje się wprost *Prognosticum futuri saeculi* (powstałe w latach 687-688), ukazując je jako najstarszy traktat systematyczny eschatologii chrześcijańskiej (s. 165-269). O. prof. Stancati przedstawia tu z bliska bogatą tradycję rękopiśmienną omawianego dzieła (s. 170-171), która świadczy o jego wyjątkowej popularności poprzez liczne wieki. Autor podaje także krótko ostatnie wydania dzieła (s. 171), jego cel i charakter (s. 172-173), wartość dogmatyczną i eschatologiczną (s. 173-178), zastanawia się, czy *Prognosticum* przedstawia rozwój dogmatu (s. 178-182), mówi o wyjątkowo oryginalnym wkładzie *Prognosticum* dla eschatologii chrześcijańskiej (to znaczy: o możliwości oczyszczenia duszy po śmierci [s. 182-186]), zajmuje się genezą dzieła, które powstało jako dialog teologiczny Juliana z biskupem Barcelony Idaliuszem (s. 186-189), wyjaśnia tytuł dzieła (s. 190-193), przedstawia krótko znajomość greki w czasach Juliana (s. 194-196), aby następnie dociekać, czy Biskup Toledo znał ten język (s. 196-199). Dalsza część rozdziału zajmuje się wydaniem i budową *Prognosticum* (s. 199-206), jego źródłami literackimi, biblijnymi i patrystycznymi (s. 206-213), zdolnością mnemotechniczną Juliana (s. 213-215). Przedstawia następnie listy wprowadzające do *Prognosticum* (s. 216-220): listy Idaliusza z Barcelony (s. 216), list Idaliusza do Juliana z Toledo (s. 216-219) i do Suntfreda z Narbony (s. 219-220). Znajdujemy następnie wprowadzający list Juliana do *Prognosticum* (s. 220-221) i wzmiankę dotyczącą drugiej domniemanej dedykacji dzieła Juliana biskupowi Spassandusowi (s. 221-224) oraz modlitwy *Oratio ad Deum* (s. 224-226) tegoż Juliana, która wprowadza czytelnika w samo dzieło. W dalszej części trzeciego rozdziału o. prof. Stancati omawia metodę teologiczną Biskupa Toledo, wskazując na jej oryginalność (s. 226-228). Analizuje także styl łaciński Autora (s. 228-230) oraz księgozbiór, z którego korzystał (s. 230-233). O. prof. Stancati omawia także kodeksy rękopiśmienne w VII wieku (s. 233-235), łaciński tekst Pisma świętego (s. 235-236), wpływ eschatologii *Prognosticum futuri saeculi* na eschatologię średniowieczną (s. 236-243), przyczyny wielkiego powodzenia dzieła Juliana w średniowieczu (s. 243-247) oraz ukazuje *Prognosticum* jako dzieło eschatologiczne o charakterze anty-apokaliptycznym (s. 247-255) i jako najstarszy

traktat systematyczny eschatologii chrześcijańskiej (s. 255-258). Rozdział III wstępu kończy się prezentacją tradycji rękopiśmiennej (bardzo złożonej) *Prognosticum* i jego szerokiego rozpowszechnienia w średniowiecznej Europie (s. 258-261), *editio princeps incunabulum* oraz historią wydań dzieła (s. 261-263), wśród których na pierwszym miejscu znajduje się wydanie krytyczne J.N. Hillgartha z 1976 r. jako 115 tom CCL (s. 264-266). O. prof. Stancati przedstawia w końcu kryteria, których użył, tłumacząc oryginał łaciński na język angielski (s. 267-269).

Rozdział IV wstępu zawiera komentarz teologiczny o. prof. Stancatego do *Prognosticum* (s. 270-362). Zaczyna się on krótkim przedstawieniem cech teologicznych i antropologicznych eschatologii samego dzieła (s. 270-273). W dalszej części Autor komentuje bardzo dokładnie poszczególne księgi *Prognosticum futuri saeculi*: księga I: tajemnica śmierci (s. 273-296); księga II: losy ludzi po śmierci (s. 296-331); księga III: cielesność człowieka jest przeznaczona do wieczności (s. 331-362). Cała część wstępna kończy się angielskim przekładem dwóch listów Idaliusza biskupa Barcelony: do Juliana z Toledo (s. 363-366) i do Sunterfreda biskupa Narbony (s. 366-367) oraz obszernym działem przypisów do całego wstępu, które uzupełniają i ilustrują to świetne i wysoce studium (s. 465-557).

Druga, zasadnicza część książki zawiera angielski przekład łacińskiego tekstu *Prognosticum futuri saeculi* Juliana z Toledo (s. 369-464). Tłumaczenie to jest o tyle cenne, że opiera się nie na wydaniach łacińskich z XVI wieku, czy też na 96. tomie *Patrologia Latina* J.P. Migne'a, lecz na wyżej wspomnianym wydaniu krytycznym z 1976 r., które opracował J.N. Hillgarth (CCL 115), a które bazuje na najlepszych, starożytnych kodeksach; także tłumaczeniu towarzyszą cenne przypisy (s. 557-567).

W dalszej części książki znajdujemy bogatą bibliografię (s. 568-599, która została podzielona w następujący sposób: „Hiszpania w VII wieku” (s. 568-571), „Kościół w Hiszpanii Wizygotów” (s. 572-574), „Toledo – miasto królewskie i Kościół Prymasa Hiszpanii” (s. 574), „Narodowy synod w Toledo” (s. 574-575), „Judaizm i antyjudajizm w Hiszpanii Wizygotów” (s. 575-576), „Kultura i wykształcenie w Hiszpanii Wizygotów” (s. 576-577), „Biskup Eugeniusz II i Ildefons z Toledo” (s. 577-578), „Biografia historyczna i teologiczna Juliana z Toledo” (s. 578-581), „Słowniki i opracowania” (s. 581-583), „Źródła dotyczące Juliana z Toledo” (s. 583-584), „Łacina i greka w VII wieku” (s. 584-585), „Kult ludowy i liturgiczny Juliana z Toledo” (s. 585), „Pisma Juliana z Toledo” (s. 585-597), „Starożytne i ostatnie dokumenty *Magisterium Ecclesiae* dotyczące eschatologii” (s. 597), „Różne” (s. 598-599). Ostatnią częścią książki są użyteczne skorowidze, dotyczące *Prognosticum*: biblijny (s. 601-603), patrystyczny (s. 604) i autorów wymienianych we wstępie (s. 605-608).

Recenzowana książka o. prof. dr Tommasa Stancatego OP jest najnowszą, najbardziej kompletną i najlepszą pozycją dotyczącą Juliana z Toledo, jaka do tej pory się ukazała, a zawarte w niej tłumaczenie angielskie dzieła Biskupa Toledo jest pierwszym na świecie przekładem angielskim *Prognosticum futuri saeculi* – głównego dzieła Juliana i najstarszego traktatu eschatologii chrześcijańskiej, który powstał na przełomie późnego okresu patrystycznego i wczesnego

średniowiecza. Dzieło o. prof. Stancatego jest ponadto prawdziwym *vademecum* dotyczącym Biskupa Toledo, gdyż nie jest tylko naukowym przekładem tego łacińskiego dzieła, lecz także bogatą kopalnią wiadomości, które dotyczą samego dzieła, jej autora, czasów, w których dzieło powstało, jego wydań drukiem i opracowań dotyczących różnych wersji i przekazu tekstu. Ponadto, cenny i bogaty wstęp oraz bibliografia sprawiają, iż książka posiada wielką wartość naukową.

Bazyli Degórski, O.S.P.P.E. – Roma, Università San Tomaso

Brian Patrick MCGUIRE, *Friendship and community. The monastic experience (350-1250)*, Ithaca – London 2010, Cornell University Press, ss. 571.

Brian Patrick McGuire, profesor Historii Średniowiecza w Instytucie Historii i Teorii Społecznych na Uniwersytecie Roskilde w Dani, jest znanym mediewistą mającym za sobą bogaty dorobek naukowy. Specjalizuje się w historii i kulturze cysterskiej średniowiecza od XI do XV wieku. Pierwsze szlify swej naukowej kariery uzyskał u słynnego profesora z Oksfordu, Richarda Southerna, pod którego kierownictwem w 1971 r. przedstawił nieopublikowaną do dziś dysertację doktorską z teologii św. Anzlema, a dokładniej recepcji jego nauczania o zmartwychwstaniu w XII i XIII wieku. Później rozszerzył swe zainteresowania na obszar cysterskiej teologii monastycznej, szczególnie na ziemiach duńskich, skąd sam pochodził, czemu poświęcił specjalne studium (*The Cistercians in Denmark: attitudes, roles and functions in Danish and Medieval Society*, Cistercian Publications, Kalamazoo – Michigan 1982). Od samego początku jednak fascynował go temat przyjaźni jako najprawdziwszej formy wyrazu człowieka, właściwej każdemu, niezależnie od czasów, wieku i stanu. To sprawiło, że zainteresował się też przyjaźnią w środowisku monastycznym średniowiecza, udowadniając tezę, że mnisi tamtych czasów również wykazywali zainteresowanie tym tematem i często nawzajem zawierali bliskie przyjaźnie, wbrew ogólnej tendencji nieufności do tej formy relacji ze strony instytucji Kościoła.

Szczególnym jednak obiektem zainteresowań McGuire'a, zainspirowanym ruchem gejowskim, jest komponent seksualny przyjaźni, i to zarówno hetero-, jak i homoseksualny. Postanowił go zbadać na bazie wcześniejszych badań zmarłego chicagowskiego badacza J. Boswella (*Christianity, social tolerance and homosexuality. Gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the 14th century*, Chicago – London 1980, The University of Chicago Press). To właśnie w oparciu o te badania Autor kontynuował kontrowersyjną tezę o homoseksualności jednego z największych cystersów średniowiecznej Anglii, słynnego opata z Rievaulx – Aelreda, która w niniejszej książce ma również swe odbicie. Kontrowersyjność tej tezy zapoczątkowała 25-letnią jałową dyskusję między badaczami nad tożsamością seksualną Aelreda z Rievaulx, dyskusję, którą opisałem w osobnej książce: *Spór o Aelreda. W poszukiwaniu prawdziwego oblicza Aelreda z Rievaulx* (Kęty 2005, Wydawnictwo Antyk).